

Palackega filozofija povesti in politika.

Spisal dr. J. P.

Palacký (1798—1876) je izkušal razvoj človeški razumevati kolikor možno globoko, znanstveno, eksaktno. V povesti ni toliko iskal letnic in brojev padlih oklopanikov, kolikor vzročno vez vsega bojevanja in hrepnenja zemljanov. In ako moderni povestničarji uvajajo fizični zakon o ohranitvi sile v zgodovinska dejstva, v katerih vendar še duh deluje, in ako nekateri takozvani materialistični izsledovatelji naše minolosti vso zgodovino preračunjuje z zgolj ekonomskimi črtnjenicami (n. pr. marxisti) — potem pač ni treba biti Palackega sram, vstopiti v njih kolo, dasi morda ni tako matematičen kakor so ti mlajši učenjaki; saj je bilo njegovo geslo: resnica, in več se ne zahteva od nobenega znanstvenika.

Palacký je razmotroval resnico do dna; preišljuječ burno zgodovino svojega naroda, se je povpraševal vedno: Zakaj je to bilo tako? Zakaj je Čeh toliko trpel, toliko se boril? Zakaj, čemu je človek sploh na svetu? . . .

V svoji rani mladosti si je stavil že takšna vprašanja; bil je — filozof.

Vsak misleč človek je filozof bolj ali manj. Religija, navadno v obliki dotičnega veroizpovedanja ali konfesije, je filozofija, v kateri se, rekel bi, dete rodi, v kateri se vzgaja in ki potem človeka i skozi življenje spremlja, čeprav morebiti izgubi mnogo one prvotnosti, v kateri mu je bila ponujena, osobito v naših časih, ko je komunikacija idej tolika, in se torej nazori o svetu spajajo, zedinjajo.

Palacký je bil evangeljskih staršev avgsburške konfesije. V obitelji so se bile ohranile tradicije Čeških Bratov, h katerim se je po mnogih izkušnjah in kot slaven učenjak štél. »Da govorim tudi in concreto«, je pisal, ko se je bil po raznih veroizpovedanjih in modroslovnih sistemih že davno orientoval, »ne tajim, da med znanimi mi konfesijami krščanskimi dajem prednost tisti, katero so pripoznavali moji predniki Češki Jednoti Bratski . . .«

Nabožni čut v Palackem je bil jako razvit. Kot protestantu med katoličani pa bi se bil skoro omajal; trebalo je torej jasne direktive razumove. Plato, Kant, Herder, Schiller, Hoibach i. dr. so

bili modroslovci,¹⁾ ob katerih si je mladi Palacký reševal svetovne probleme, si utemeljeval znanstveno religijo. Hitro je razvidel, da smo ljudje pač duševna bitja, ki pa le preveč tičimo v leni materiji; — postal je celo skeptik vsled Kantovega subjektivizma in Holbachovega materializma. (Kant je bil tiste čase »filozof«, kakor je danes Schopenhauer, Holbach pa je bil naš »Büchner«). »In tu je z menoj nekakov demon tako močno potresel, da se mi je vsa izvestnost in vera, vse znanje in moje bistvo sesulo v nedoumne razvaline...« je pisal dvajsetletni mladenič, pripomnil pa je, da ga je vprav Holbachov povestni sistem nature največ potrdil v resnicah naboženstva, ko je videl tega sistema slabe razloge. Pravemu, prvotnemu krščanstvu se Palacký nikoli ni izneveril.

Kakšno je bilo Palackega naziranje sveta, njegova filozofija in religija?

Religiji in filozofiji je objemati tiste pojme, ki naj poedincu kažejo razmerje k sebi samemu, k družbi, v kateri živi, in k vesoljstvu ter božanstvu.

Kar se tiče teh pojmov, nam jih je Palacký v člankih o krasovedi (120 in nasl.) čisto kratko načrtal blizu takole:

Princip in poslednji smoter vsega človeškega teženja je »božnost«:²⁾ »naša življenska moč sili končno k božnosti; božnost pa je kakor sorodnost in podobnost božja, ali deležnost prirode božje in slika bitja božjega v človeku«, je bistveni obseg vseh končnih načel življenja duševnega«.

Evo glavni stavek Palackega filozofije, evo tudi obseg celega velikanskega njegovega dela: »Dějiny národa českého« (Povest naroda češkega).

Da, najprej je Palacký modroval, potem šele se je poprijel epohalne »povesti«, ki je utemeljila narodno češko probujo, zasnovala znanost slovanskega prava in učinila neprecenljiv dobiček za občo znanost.³⁾

Vso slavno preteklost češko je zrl učenjak Palacký pred seboj, izprevidel je vse kreposti in slabosti toli preganjanega in tlaččenega naroda; a imel je odprto oko tudi za moderno položenje narodov ter oblasti — in tak mož je mogel svojemu ljudstvu kazati i poti,

¹⁾ Gl. Tobolka, Frant. Palacký, str. 12.

²⁾ Slovensko bi se reklo nekako: bogoljubnost, daši ne čisto dobro; zato pustimo njegov terminus, ki kaže obenem Palackega zmérni panteizem.

³⁾ O tem se je že pisalo v naših listih.

po katerih mu je hoditi, tak mož je mogel biti politik ne v navadnem, banalnem pomenu besede kot strankar, temveč politik, ki vidi radosti in toge naroda ter narodov sub specie aeternitatis — v podobi večnosti. Palackega politika je tesno zvezana z njegova religijo in filozofijo.

I.

Tožna je bila usoda Čehov v začetku tega stoletja, še tožnejša nego dandanes. Protireformacija je bila s silo zatrla ves svobodni pokret idealne češke duše; Jožef II. je povsem izpodrinil češčino iz uradov, seljak je govoril pokvarjeno materinščino. Redki rodoljubi so se jeli gibati: Palkovič, Jungmann, Šafařík, Dobrovský. Mednje je prišel naš Palacký. Delo in zopet delo! je bilo njih geslo. In dela je bilo toliko! Čeh je tedaj umiral duševne lakote, trebalo mu je torej dobrih knjig. Palacký je poskušal kot pesnik, novelist, filozof, toda ni šlo dobro izpod peresa; v duhu je vedno videval krasno češko preteklost, visoke ideale sedaj ubogega ljudstva — a vse mu je bilo še nejasno! Kako so mogli Čehi nekoč vsej Evropi imponovati, zakaj so prekašali vse druge narode, zakaj so pa tudi padli tako globoko? Tem vprašanjem je hotel jedrnato odgovoriti, svojemu narodu pokazati istinito zrcalo bivših časov, da bi rojaki sami sebe spoznali, se zavedeli svojih sil in ubrali pravi pot k boljši bodočnosti, k etičnemu sredstvu »božnosti«.

Sreča mu je bila mila. S posredovanjem Dobrovskega je našel Palacký razumnega meceno; za existenco se mu ni bilo več treba boriti, osobito odkar se je bil sam bogato oženil. Delo po arhivih je brzo napredovalo, povest je rasla od leta do leta — in glej, »Dějiny národa českého«, eden največjih zgodovinskih umotvorov, so odprte pred strmečim svetom.

Kaj pa je bistvenega našel Palacký v tej češki zgodovini? Kako, na kak način je nekoč v Čehih »silila moč življenska k ,božnosti'«? Kako so izpolnjevali Čehi svojo zadačo v svetovnosti? katera je ta zadača? kaj je ideja češkega naroda?

Menim, da ne škodi, če tudi Slovenci pazno sledimo mislim povestničarja-filozofa; Palacký je tudi naš učitelj.¹⁾

Palackemu je bila češka reformacija, ki se je začela za Karla IV. in se končala s protireformacijo, vrhunec češkega gibanja, Husitstvo in Češko Bratsvo sploh vrhunec vse človeške evolucije. V zgodovini

¹⁾ Gl. prof. Masaryka razpravo: »Palackého idea národa českého«, Naše Doba, V, 9. ki sem jo preložil v nemščino (»Palacký's Idee des böhm. Volkes«, Prag, 1898).

vsakega naroda se sicer po njegovih nazorih realizuje hlepenje po »božnosti«, pri Čehih pa je še posebej nabožna ideja vodilnica. V predgovoru k poslednjemu delu svojih »Dějin« piše: »Čehi so se poskusili ‚morda pred časom‘ kot mali narod ob veliki nalogi sami — ob emancipaciji človeškega duha iz srednjeveške avtoritete in so morali zato dvakrat začeti velike boje.« V »apologiji Husa in njegovih privržencev«, ki jo je izdelal proti Höflerju, ko je bil ta obsodil hu-sitsko dobo, je razložil na kratko filozofijo češke povesti takole: ¹⁾

Človek potrebuje od prirode vero tako silno kakor spoznanje, in kakor v vseh strokah odločuje tudi v nabožni veri avtoriteta ali svobodni razum. Avtoritativna nabožnost se je tipično razvila v katolicizmu, protestantizem pa je tip razumove nabožnosti. Protestantizem se je prirodno rodil iz katolicizma, kateri je bil pokazil čisti prvotni krščanski nauk, ki sam po sebi zadostuje človeštvu na večno in za vse kulturne stopinje. Uk Kristov — razklada podobno kakor Tolstoj — je nad vse preprost, poleg tega vzvišen, popularen in pregnanten. Rimska hierarhija je pa ta nauk zveržila v zamotane dogme, zane-marjajoč nravno popoljšanje življenja, in vpeljevala vedno več antropomorfizma; uk Kristov je zlorabila po zgledu starorimskemu za svetovno gospodovanje. Papeži bi bili postali drugi dalaj-lame, ko ne bi v krščanstvu samem bilo leka: svobodnega razuma.

Čisto krščanstvo se pa je drugič oskrunjalo v katolicizmu z nravno popačenostjo.

Proti tej dvojni izkaženosti čistega krščanstva ni zadostovala opozicija v naročju cerkve same, del krščanstva se je moral postaviti izven gospodujoče in*bojujoče se cerkve — to je bilo providencialno poslanstvo češke reformacije in sploh protestantizma.

V tem cerkvenem dualizmu opaža Palacký čisto prirodni razvoj, ustrezajoč človeškemu duhu: eni so bolj aktivni, drugi pasivni, eni samostalnejši, drugi slede tujemu vodstvu, eni se klanjajo avtoriteti bolj, drugi manj — temu zakonu polaritete, ki v vseh organskih stvorih učinkuje nasprotstvo moškega in ženskega principa, se pri-legata v naboženskem in cerkvenem oziru protestantizem in katolicizem.

Palacký omenja, da tudi protestantizem ima hib in da je le stopnja k daljšemu razvoju; protestantizem je postal tudi dogmatičen, antropomorfski in nasilen. Reformacija še ni dovršena, dovrši se pa in očisti pravi nauk Kristov.

¹⁾ Gl. cit. Naše Doba, str. 772.

Medtem naj se pa obe obliki krščanstva medsebojno prenašata; vsaka ima svoje prednosti, vsaka lahko učini mnogo dobrega, popolna pa ni nobena. »Ni vsakdo že katoličan, ki je zapisan v katoliško matriko in hodi k maši, kakor ni vsak protestant, ki ne pripoznava papeža in ga ne posluša, in protestantovski jezuitje, nikakor ne redki, v ničem ne zaostajajo za učenci Lojlovljani.«

Palacký sprejema, kakor se kaže, i za nabožnost načelo svobodnega razuma; drži se besede svojega prvega učitelja Husa, ki je rekel: »Od samega početka svojega spoznavanja sem si učinil pravilo: kolikorkrat v katerikoli stroki zaznam boljše mnenje, rad in skromno opustim nazor prvi in to s popolno zavestjo, kajti to, kar spoznavamo, je neznatno proti temu, česar ne spoznavamo.«

Tolerantnost, katero je proglašal, je izvajal Palacký v praksi. Žena mu je bila katoličanka, deco je dal zato vzgojiti katoliški. Dejal je: »Vera, nabožna ob sebi, je zmerom subjektivna, torej nikoli ofenzivna, naj se odeva v še tako različne oblike; ofenzivna postane le tedaj, kadar neha biti svrha sama sebi kot porabljeno sredstvo za druge svrhe«.

Pomenljivo je, da so bili največji češki buditelji evangeliki: Šafařík, Kollar, Palacký; znani politik Havlíček, bivši katoliški bogoslovec, je bil pristaš Husovih načel in nasprotnik modernega katolicizma; filozof Avg. Smetana je izstopil iz duhovniškega stanu in iz katoliške cerkve. »Že v tem vidimo,« pravi Masaryk,¹⁾ »kako je bil naš preporod naravno nadaljevanje reformacijskih idej.« Poleg indiferentnosti za nabožni čut ne bi bilo mogoče, da je cela velika povest češka imela religijo za vodilno idejo, in da so češki učenjaki našega stoletja toliko se bavili z vprašanjem o nabožnosti. Vse to se je zgodilo vsled globokega religioznega, rekel bi, mističnega čuta, ki ga imajo, kakor se po vsej pravici poudarja, kot neko posebnost vsi Slovani, kot posebnost, ki baje precej nasprotuje bistvu rimske cerkve, katera se je razvila med Romani in Germani.

Palacký je to nasprotstvo zasledoval sicer le bolj v češki povesti in je prišel do že navedenih rezultatov. V mnogem se strinja s preiskovanjem takozvanih slavjanofilov, v marsičem se pa tudi razločuje od njih, kakor je sam poudaril v svojem »Doslovu«. V ruskem razkolu in v čeških Husitih ter Bratih pa vidi naravnost enakost češkega in ruskega duha.

Po raznih potih, neodvisni drug od drugega, so dospeli ruski slavjanofili, poljski mesijanisti in najboljši češki misleci, njim na čelu

¹⁾ Cit. N. D. str. 780.

Palacký in Havlíček, v našem veku do jako zanimivih, bolj ali manj enotnih zaključkov. Največ znanstvenosti imajo v sebi Palackega razmotritve, ki slone na strogi eksaktnosti, dočim se slavjanofili in mesijanisti preveč gibljejo v romantizmu; zato je tudi nedavno ruski učenjak ¹⁾ rekel, da je Palacký položil pravi temelj novi vedi o slovanskem pravu.

Po francoski revoluciji in zlasti po boju Napoleonovem z Rusijo so se zdramili narodi, in začeli misliti o sebi ter se živahno gibati. Rusija se je nekako približala drugi Evropi, a zopet se je pojavil pred vseh izobražencev očmi veliki prepad med zapadno in vzhodno kulturo. Poskusi, ki so se bili izjalovili pred stoletji, so se delali iznova, da bi se spojil ta dvojni kulturni tip, germansko-romanski in slovanski, v eden celoten, nad oba vzvišen tip. Religiozni problem je zavzemal pri tem prvo mesto. De Maistre, Custine, ruski jezuit Gagarin so si želeli, da bi iztočna cerkev (Rusija) sprejela katoličanstvo; takisto so pričakovali poljski mesijanisti Mickiewicz, Krasiński i. dr. rešitve od starejšega ali reformovanega katolicizma; Schelling je iskal prave nabožnosti v sestavi vseh nabožnosti; Schleiermacher je spajal platonizem s krščanstvom — teh učenjakov ruski učenci pa so se trudili, da bi podali novo filozofijo v duhu pravoslavnem, nekateri v duhu zapadnem. K prvim, slavjanofilom, se prištevajo Ivan in Peter Kirjejevski, Konstantin in Ivan Aksakov, Chomjakov, Samarin, k drugim, zapadnikom, Čandajev, Bělinskij, Gercen.

Po naziranju slavjanofilov ²⁾ je bistveni znak germansko-romanskega tipa — n a s i l j e, slovanskega — m i r o l j u b j e, č l o v e č n o s t. To se javlja najbolj v zapadni in iztočni religiji; Rim je baje v 9. stol. odpadel od pravega krščanstva, se pomešal s posvetno močjo, segel po meču in sulici ter apeloval vedno bolj in bolj na abstraktni razum — evo aristotelske sholastike — pravoslavje se je pa držalo nepopačenega nauka Kristovega, razen nekaterih dob, n. pr. za Petra Velikega, se oziralo ne samo na razum, nego tudi na srce človeško ter ohranilo oni popolni misticizem, ki se praktično obrača bolj k občestvu (družbi) in bližnjiku, nego pa k abstraktnemu pojmu božanstva. Naloga Rusije in Slovanstva je, premagati Rim; zakaj iz rimske cerkve je vzrastel naravnim potom tudi protestantizem, ki se je končal z nihilizmom in skepticizmom. Tako je ruski filozofiji rešiti, spasiti človeštvo; ugodno tej zadači bi bilo to, da Slovani spadajo

¹⁾ Енгель, Журнал Мин. Народн. Просвещенія, julij 1898.

²⁾ Prim. Данилевскій, Россия и Европа.

k vsem trem oblikam krščanstva: zapadni k rimski in protestantski, iztočni k pravoslavni cerkvi, nekateri južni Slovani tudi k mohamedanstvu, ki je v srednjem veku (od 9. stol. dalje) toliko blagodejno vplivalo na krščansko filozofijo in shoastiko. Seveda bi premagalo pravoslavje.¹⁾

S temi slavjanofilskimi nazori se v mnogem strinja Palacký, ki je sicer prvotno stal na stališču nemške, zapadne znanosti in o pravoslavni Rusiji do starih svojih dni ni vedel nič kaj posebno pristnega. Iz češke zgodovine se je pa prepričal, da je narod češki in slovanski miroljubnejši od zapadnih mu sosedov, da je po svojem značaju altruisten, človekoljuben, da, vprav zastopnik človekoljubja ali humanitete. Vendar vidi Palacký narodni ideal v Češkem Bratstvu, ne pa, kakor slavjanofili, v pravoslavju.

Humanitetni ideal ima v sebi, kakor je Palacký 1864. l. kot predsednik »Svatoboru«, podpornemu društvu za pisatelje, določno izrazil, dve preini: nabožno-nravno in razumovo. In kakor so podarjali slavjanofili, je poučarjal tudi on, da naše kulturno delo bodi spojitev značaja (srca) in razuma. Kadarkoli so Čehi zmagali v večnem boju z Nemci, ki jim ga je naložila prevladnost, vsakikrat so odoleli bolj s premočjo duha nego s telesno silo, in kadarkoli so podlegli, je bilo krivo to, da jim je nedostajalo duševne delavnosti, pravne izbornosti in hrabrosti.

Tak je bil Palackega religiozni in humanitetni ideal. Če je poslednji smoter človeku »božnost«, to je usovršenost vseh njegovih duševnih, pravnihi in tudi telesnih sil ter vsled nje deležnost božje čednosti, modrosti in kreposti, potem so se Čehi s Husitstvom in svojim Bratstvom še najbolj približali temu smotru. Vsled tujega nasilja pa so se zelo oddaljili od tega ideala; pred 280 leti so skoro izginitili z zemeljskega površja, izgubili tudi svojo pravno usovršenost, energijo značaja, nepopustljivost volje; kajti »sluga in suženj sta slabotna brez značajneža.«

Treba jim je bilo zopet postaviti visoki ideal in jih zbuditi k čvrstemu, novemu življenju, a za to je bilo treba ne le teorije, nego tudi prakse, in Palacký je bil tudi politik.

Slovenci nimamo svojega Palackega niti kot filozofa — povestiničarja, niti kot politika; smatrajmo torej češkega veleumnika i v politiki za svojega učitelja.

¹⁾ Gl. Masaryk, Slovanské studie, I.

Završiti smo namerjali svoj razgovor z zaznamkom onih besed, ki smo jih mi doslej pogrešili v »Slovarju« ter si jih v svojem izvodu pripisali; toda itak so nam narasle le-te vrstice že preko mere, in zato se zadovoljujemo s tem, da zabeležimo one besede, ki smo si jih pripomnili pod črkama **A** in **B**, katerih že zategadelj nikakor ne bi smelo manjkati, ker se izvečine na dvojen način pišejo. So pa sledeče: ajda (jeda); babišče (babše), baker, bezeg (bezg), biser, bliže (bližje, pr. § 257.), boben, bodika, bodljika, bohotno (pohotno), božji (Božji), brdek (brhek), bruhati, bukevca (bukvica), bucika (bucka). — V popolnitev »Slovarja« drage volje prepustimo prof. Levcu na njegovo željo svoj izvod, v katerem so zabeležene v »Slovarju« samem besede, ki smo jih pri njega rabi pogrešili. —

Čitali smo nekje, da prof. Levec napravi kratek izvleček iz svojega »Pravopisa« za šolsko rabo, menda po vzoru podobne nemške knjižice, ki je izšla v c. kr. zalogi šolskih knjig, a velja samo 10 kr. (»Regeln u. Wörterverzeichnis für die deutsche Rechtschreibung«). Naj bi prof. Levec pri sestavi tiste knjige uvažil naš svet v predzadnji številki »Zvonovi« ter po vzgledu omenjene nemške knjižice, v kateri zavzemajo pravila 19 str. (5—23), a slovar 49 str. (24—72), utesnil »Pravila«, a razširil »Slovar«. Morda bi se za rabo v ljudskih šolah celo priporočal sam slovar brez pravil, kakor imajo Nemci take pravopisne slovarje, n. pr.: Alphabetisches Nachschlagebuch für deutsche Rechtschreibung mit Erklärung der Fremdwörter und der seltener gebrauchten deutschen Wörter. Nach der für Schulen in Oesterreich amtlich festgestellten Rechtschreibung bearbeitet von K. Hüttich und H. Velter. Verlag von F. Tempsky.¹⁾

Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine. Vlasnici: Stj. Radić i Sv. Pribičević. Izlazi u nešto duljim intervalima od jednoga mjeseca. Naročnina (za pol leta = 5 številki 1 gld. 50 kr.), članki, pisma in časopisi ter oglasi se pošiljajo izključno na adresu: Milan Šrabec, Zagreb, Tvornička ulica 2a. Samo reklamacije in nesprejete številke naj se pošiljajo na adresu: Ivan Krajač. Wien IX. Alserstrasse 10. 2. St. I. St. Thür 21. — Ta list je nadaljevanje »Hrvatske Misli« in »Nove dobe«. — V predgovoru veli uredništvo: »Glas je organ pokreta med mlado generacijo, katero je zbralo v eno kolo spoznanje, da je potrebno intenzivnejše in širše delovanje«. »Narodnosti ne odbacuje, ali ne dela od nje idola ter si misli narodnost pored narodnosti, ne samo narodnost proti narodnosti. Najvažnejše vprašanje je danes: briga za malega človeka vobče, katerega je treba povzdigniti intelektualno in moralno. — Prvi sestavek je slovenski prevod dr. Alb. Schöffleja »Jedro socializma«, poslovenil z dovoljenjem pisatelja in založnika Drag. Lončar.

Odbor za Zmajevo proslavo v Zagrebu 1899. l. je poslal uredništvu Zvonovemu povabilo na proslavo petdesetletnice dru. Jov. Jovanovića-Zmaja, na katero pričakuje z bratsko dobrodošlico svoje brate Slovence. — Zvon je že v poslednji številki priobčil program in izrekel svojo simpatijo bratom Srbom in njih dičnemu pesniku-slavljencu.

¹⁾ V tej številki smo se še držali pisave *bravec*, katero smo bili uvedli v »Zvon« l. 1898. na podstavi Pleteršnikovega slovarja. Hoteli smo v sklad spraviti knjižno pisavo s tem znanstveno osnovanim slovarjem, preiskovati pa nikakor nismo tedaj utegnili obrazovanja samostavnikov na *vec*, kakor jih je sedaj premozgal prof. Perušek. Zakaj jih ni že prej nihče? saj Pleteršnikov slovar je izhajal nekaj let v zvezkih, in izšel je že zdavnaj ves.

LISTEK.

† DR. VALENTIN MÜLLER.

Ta velezaslužni predsednik družbe sv. Mohorja je umrl dne 6. junija t. l. v Celovcu. Porojen v Glinjah v Rožnem dolu dne 10. decembra 1816. l., se je po dovršenih studijah posvetil duhovskemu stanu, dosegel čast doktorstva, bil ud dežel. šolskega sveta ter nadzornik celovških ljudskih in srednjih šol. L. 1844. je bil imenovan za inful. stolnega prošta in vodjo bogoslovnih nauk. Za mnoge zasluge ga je cesar imenoval za viteza reda Franca Jožefa in reda železne krone III. vrste, papež pa mu je podelil častno komorništvo. L. 1860. je stopil na čelo družbi sv. Mohorja in ji je bil do smrti predsednik. Mnogo je storil zanjo in jo uspešno vodil. Bodi mu časten spomin!

Družbe sv. Mohorja odbor si je izbral dne 18. junija t. l. za predsednika g. Lamberta Einspielerja, za podpredsednika g. Simona Janežiča, za nova odbornika pa je izvolil g. prof. Josipa Apiha in g. kaplana Josipa Hribarja. Dopolnjenemu odboru želimo veliko uspeha in napredka.

Na »Slovenske Matice« občenem zboru t. l. je bil za novega odbornika izvoljen ljubljanske licealne knjižnice skriptor g. prof. Luka Pintar. Deloval bode v knjižnem odseku Matičinega odbora.

Knjige Slovenske Matice za l. 1898. Še preden smo zvršili ta-le v predzadnji številki pričetni razgovor (ali, kakor ga je »Dom in Svetov« protikritik izvolil imenovati, »napad«) z obljubljenimi konkretnimi predlogi, ki naj bi bili po naših mislih bistvena, pozitivna stran našega kritikovanja, se je dvignil proti našim dobrohotnim prigovorom v prizadetem krogu oster odpor, in sodeč po časniških in privatnih poročilih, je bil v zadnji odborovi seji Slovenske Matice hud ropot proti »neskromnemu in vihravemu kritiku Zvonovemu.« A ta ropot nam prav nič ni omajal našega prepričanja, tem manje, ker so gospoda poleg vsega ropota še v isti seji pristali na nekatere naših nasvetov, ki smo jih opetovano poudarjali v našem listu. Mi smo s tem uspehom popolnoma zadovoljni, in baš ta uspeh nas izpodbuja, da bomo tudi v bodoče vztrajali na svojem preišljenem stališču, ki je smatramo za pravo, in ki smo si je ustvarili na ta način, da vestno poslušamo razne glasove ter jih uvažujemo in primerjamo s svojo sodbo.

Ta uspeh pa nas ne veseli zategadelj, ker je naša obveljala (n. pr. glede sprejete razdelitve »letopisa«), ampak ker smo uverjeni, da bode to na korist Matici sami; kajti nikakor ne grajamo, kakor se nam je očitalo, »izčasne in slučajne nezadovoljnosti,« do katere nimamo najmanjšega vzroka, ampak — to izjavljamo še enkrat z vso resnobo — ker nam je duševni in gmotni razvitek našega prvega slovenskega zavoda takisto pri srcu, kakor je gotovo vsem rodoljubom, ki so »dobre volje«. Tudi mi smo z Matičinim zagovornikom vred prepričani, da so Matičine publikacije »za obširno občinstvo« in »da mora Slov. Matica« delovati (čim največ more) med vsem Slovenstvom . . . da je večina bravev takih, ki ne rabijo knjige v »znanstvene namene«; baš

zategadelj pa sodi skromni pisec teh vrstic, da je celo krivo stališče, ki ga je poudarjal predsednik Matičin na občnem zboru dne 27. aprila lanjskega leta v svojem »programu«, o katerem je na zadnjem občnem zboru trdil, da je nam neznan, in ki ga je takole označil: »Zatorej mislim, da čaka Matico v prihodnjih letih važna naloga, da s korenitimi znanstvenimi spisi dokaže, da so tudi Slovenci zmožni delovati na znanstvenem polju — da so vredni zahtevanega vseučilišča. Poleg »Leonove družbe«, poleg »Pravnika« in »Muzejskega društva« morajo naši učenjaki imeti na razpolaganje tudi »Slovensko Matico« . . .« Ali niso to docela iste besede kakor pokojnega predsednika Marna »lepa fraza« o znanstveni akademiji? In kako pa se te »lepe fraze« sedanjega in pokojnega predsednika ujemajo z »obširnim občinstvom«, z »vsem Slovenstvom« in z »večino takih bravcev, ki ne rabijo knjige v »znanstvene namene«? — Ne vemo, ali se more jasneje »ad absurdum« dovesti neskladnost in protislovje Matičarskih programov; a potem se nam očita z ene strani »vihravost« in začasna in slučajna »nezadovoljnost«, z druge strani pak nepoznanje predsednikovega programa!

A dokler te neskladnosti ne uvidijo odločilni možje Matičini, dotlej ne bode konec tožb proti Matičinemu delovanju, ki se vlečejo kakor rdeča nit skoz ves čas njenega obstoja, in ki so jih svoj čas dvigali takisto nekateri tistih mož, ki so sedaj sami na krmilu; ne prenehajo dotlej, dokler se ne postavi Matica na edino pravo in zdravo stališče vsakega knjižnega podjetja, ki zahteva, da njega proizvodi imajo streči ukusu, željam in interesom tistih, ki vzdržujejo podjetje. In kdo bi si drznil ugovarjati dr. Fr. L-a trditvi, ki je obenem naša trditev, da Matičinega knjižnega podjetja »vzdrževalci« so »z večine taki, ki ne rabijo knjige v »znanstvene namene«, t. j. »obširno občinstvo med vsem Slovenstvom«, ne pa peščica naših učenjakov?! In vendar trdi predsednik Matičin, da morajo ti »naši učenjaki imeti na razpolaganje »Slovensko Matico«, in da iz sedmerih knjig Matičinih naj bi bile štiri znanstvene, tri pa leposlovne vsebine! (Gl. »Letopis« za l. 1898., str. 266.)

Mi pa trdimo, da izmed vseh knjig, ki jih izdajaj Matica ob prispevkih njenih udov, t. j. »obširnega občinstva«, naj bodo vse take, kakršne si jih želi tisto obširno občinstvo in velika večina »bravcev, ki nimajo nič znanstvenih namenov«; to je edino pošteno in to bode tudi edino zdravo postopanje za procvit družbe same. To je naš »ceterum censeo«, katerega bomo ponavljali dotlej, dokler se mu ne prizna popolna upravičenost, in dokler se ne uravna po njem društveno delovanje. Ako uvaži vrhutega Matica drug naš svet ter si poskusi izposlovati vladno podporo ter z njo izdajati znanstvene proizvode — dokler te naloge ne prevzame druga znanstvena družba — tedaj si gotovo pridobi vsega Slovenstva zahvalo; vsekakor pa tisto znanstveno delovanje ne bo smelo biti v nikakršni neposredni finančni zvezi s publikacijami, ki izhajajo ob naročnini Matičarjev.

V današnjem ugovoru smo mimogrede tudi reagovali na nekatere očitke dr. Fr. L-a. v števil. 10. letošnjega »Dom in Sveta« (str. 319. in 320.) in sicer zategadelj, ker so nam izvrstno služili, da smo baš z njimi vnovič in še bolj podkrepili svoje znane trditve o pogojih Matičinega napredka. Naš »očitar« je nastopil na mestu rečenem kot nekak Matičin »officiosus«; videti je namreč, kakor da je dr. Fr. L. dobil od knjižnega odseka samega nekako naročilo, naj zavrne i naš »napad« (?) i prof. Štreklja upravičeno ogorčenost proti Matičinim

»Abderitom 19. stoletja« (gl. IV. snopič Štrekljevih »Slovenskih narodnih pesmi«). Ne vemo, ali Matičin literarni areopag ni mogel dobiti boljšega oficialega zagovornika, to pa vemo, da dr. Fr. L. ni mogel nespretnoje rešiti poverjenega mu posla; v zadregi smo, ahi naj se bolj čudimo njegovega zagovora hudomušnosti ali pa naivnosti; o obeh pričaj samo ta-le klasična pričica: »Tudi papir jedne knjige je vzel »Zvonov« pisatelj na piko. Nič hudega! Ako bomo zaradi slabega papirja in mnovega branja Glaserjevo knjigo kmalu obrabili, dobodemo kmalu drugo izdajo, kar je jako želeti. Ako otrok hitro raste, ne kupi mu oče rad dragih hlač.«

Ali naj bi se takemu zagovarjanju priznanja biti smejali ali se nad njim jezili? Ta ingeniozni zagovor naj si da dr. Fr. L. patentovati, in ako obvelja njegova veljavna beseda v knjižnem odseku Matičinem, se je vsekakor nadejati, da izidejo prihodnje Matičine knjige — nje otroci — v najcenejših hlačah — na pivniškem papirju, zato, da bodo hitreje rasli!

In poleg take hudomušne borniranosti se nam še drzne dr. Fr. L. očitati vihravost, češ, da si razen slabega papirja Glaserjeve slovstvene zgodovine nismo niti toliko ogledali, da bi vedeli, da letos še ni dovršena, ampak da prihodnje leto izide še en zvezek (iz menda potem vsako leto se eden, namreč o slovstvenih proizvodih vsakega prejšnjega leta?). Izrečno smo rekli v predzadnji številki (str. 312), da si pridržujemo obširnejšo, strokovno oceno Matičinih knjig za pozneje ter za hip prijavimo samo nekaj splošnih opazk; in te niso samo plod mnogoletnega svojega premišljevanja o pravem smotru in namenu naše Matice, ampak tudi plod poizvedovanja in uvaževanja inih glasov in nazorov. In res smo že tudi nekaj strokovne ocene objavili, in nekaj je še bodedo. Le hudomušnež more torej našim »splošnim« opazkam v predzadnji številki očitati vihravost.

Izmed naivno navihanih zagovorčkov »Dom in Svetovi« je še ena opazka vredna, da jo pribijemo. Napram naši več nego upravičeni graji o pravopisni šarenosti v knjigah zavoda, katerega predsednik je oče »Slovenskega pravopisa«, se je dr. Fr. L. odrezal takole: »Matičine knjige niso vse pisane po jednem pravopisu — tega seveda ni smel prezreti dobrohotni ocenjevavec. Kar se nas tiče, puščali bi prostost onim pisateljem, ki se drže kake pisave iz prepričanja. Saj odgovoren za knjigo je pisatelj, kakor za vsebino, tako tudi za obliko.«

Kaj ne da, kako krasno, kolika svoboda! Vsak pisatelj Matičin je sam odgovoren i za vsebino i za obliko! A še krasnejša je tiste zlate svobode ilustracija, ki jo nahajamo prav na isti strani (na mestu rečenem str. 326.) v drugem prekatu, kjer isti dr. Fr. L. ošteva prof. Štreklja, ker je le-ta v predgovoru »Slov. narodnih pesmi«, kakor smo že omenili, dal odlaška svoji upravičeni ogorčenosti o postopanju knjižnega odbora Matičinega, kateri je, kakor rahlo napoveduje dr. Fr. L., »izločil prav malo pesmi in le take, ki niso primerne za obširno občinstvo.« Da, da, saj poznamo tisto prenežno skrbljivost Matičinih očetov za »obširno občinstvo« in »mladostne čitatelje«; baš tista prevečja »abderitska« skrbljivost je vzrok, da se najboljši pisatelji odtegujejo Matici, in odtod izvira vsa njena knjižna beda. In to je naš drugi »ceterum censeo«! Bodi dr. Fr. L-u še enkrat povedano, da pisatelji brez izjeme bi bili veliko bolj zadovoljni, ako bi jim Matica vze.a pravopisno svobodo, a jim ne

bi izščipavala in izločevala četudi »prav malo« iz vsebine, za katero bi bili res radi sami odgovorni . . .

Toda preveč časti smo smo že izkazali oficioznemu »comuniqueju« dr. Fr. L-a; čas je že, da preidemo k pozitivni strani svojega razgovora, k objavljenim konkretnim predlogom.

Vedno in nepremično imajoč pred očmi, da Matičino knjižno delovanje ustrežaj »obširnemu občinstvu vsega Slovenstva«, večini tistih Matičarjev, ki ne rabijo knjig v »znanstvene namene« — a ravno od njih prispevkov, ker so v veliki večini, je zavisen Matičin obstoj — mislimo, da se da knjižni program Matičin tako izdatno razširiti, da z njega izvrševanjem knjižni odbor za več let naprej uravna delovanje, ki šele po takem premišljenem načrtu postane smotrovito.

Najpreje nam je Matica na dolgu svetovno zgodovino. Res imamo že dvoje takih del: Vrtovčevo-Vrnetovo in pa Staretovo »občno zgodovino«; toda ni treba dokazovati, da niti prva niti druga dandanes več ne zadostuje omikanim Slovencem. Prva je i po obliki i po vsebini zastarela ter niti ta čas, ko je izšla, ni bila na vrhuncu svoje dobe, saj sta jo spisala diletanta; druga pa je preprostemu narodu namenjena. Hvaležna zadača, a tudi dolžnost naše Matice bi bila, da slovenskim omikancem, svojim članom, preskrbi poljudno, toda temeljito ter estetiški ukusno pisano svetovno zgodovino, kakor jo imajo n. pr. Nemci že davno v raznovrstnih oblikah in obsegih (n. pr. Schlosserjevo, Weberjevo, Beckerjevo, Rankejevo itd.; tudi svetovno zgodovino v monografijah imajo Nemci, in ravno sedaj izdaje tako neko knjižno društvo, za katero je poljudno povestnico beneške republike spisal znani učenjak Zwiedinek). Vzor bi bila tu naši Matici lahko tudi Matica-hrvatska, ki je baš letos završila svojo »svjetsko poviest« z dvanajsto knjigo, obsegajočo »poviest najnovijega vremena«. — Ker se ni nadejati, da bi se našel izlepa izmed naših zgodovinarjev mož, ki bi se lotil sam tako ogromnega dela, naj bi poverila Matica opis posameznih dob (orientški narodi, Grki, Rimci itd.) raznim strokovnjakom; delo, ki naj bi se razdelilo v nalašč za to sklicani anketi naših zgodovinarjev, bi bilo potem toliko temeljitejše, a naši povestničarski učenjaki, izmed katerih so nekateri gotovo proti svoji volji »suhe veje«, bi lahko vsi dobili, ako bodo hoteli, koristnega in zanimivega posla.¹⁾

Takisto bi nam morala Matica pribaviti slovs tveno svetovno zgodovino. Kako se da le-ta omikancem poljudno opisati, nam svedočita n. pr. Scherrova in pa Leixnerjeva (ilustrovan) zgodovina svetovnega slovstva.

Isti predlog ponavljamo glede prirodopisne stroke. Kako se da le-ta v estetiško lepi, a tudi najnižjim slojem narodovim pristopni obliki obdelati, je mojstrski dokazal naš nedosežni Erjavec. Doslej res ni še našel Erjavec enakorodnega naslednika in ga menda izlepa ne bode, ipak pa nam ne manjka dičnih prirodopiscev, ki si lahko po načelu delodelja opredele ogromno prirodopisno tvarino ter izvrstno izvrše vsak svojo nalogo; vzor bi jim bilo lahko, kakor je bil menda tudi Erjavcu, Brehmovo »živalsko življenje«. Tudi izvršitev te zadače

¹⁾ Potem se tudi dr. Fr. L-u in knjižnemu odboju ne bode bati, »da bi si vezal roke,« a »Zvonu« bo izpodbito očitjanje, da ima Matičin odbor samo ne-kake »izbrane ali privilegirane pisatelje.« —

bi dala Matici za nekaj let posla; a razume se, da naj bi posamične prirodopisne knjige vzporedno izhajale z zgodovinskimi in drugimi publikacijami.

Kako bi se po istem načelu naša Matica lahko okoristila z zemljepisno in narodopisno vedo, ji je krasno pokazala Matica hrvatska s Hoićevimi »Slikami iz obćega zemljopisa« in tudi družba sv. Mohorja z »Bolgarijo in Srbijo.« — Potopisja, katero je že Vrnc tako vrlo gojil, se sploh Matica niti polotila ni; in vendar bi baš potopisje nudilo Matici neizčrpnega gradiva, pri katerega izbiranju odborniki tudi ne bi lahko zašli v moralne škripce. Baš zanimivi potopisi se smejo nadejati najobširnejšega občinstva, ko jih čita vse rado, bodisi omikanci, bodisi prostaki; in tudi potovavcev se nam nedostaje, ko mnogi naši pobožniki potujejo v sveto deželo in tudi semtertja kak srednješolski učitelj dobi štipendijo za potovanje v Rim in na Grško, celo par Ahasverov imamo, in pri c. kr. mornarici je tudi nekaj naših ljudi, ki znajo pero sukati (Ukmar, Dolencec, Mosche).

Vprav nepregledno je poprišče upodablajočih umetnosti (»zgodovina umetnosti«!), umetne obrtnosti, iznajdb in sploh moderne materialne prosvete (prim. krasno nemško delo »Buch der Erfindungen«) . . . O vseh teh strokah nimamo še skoro golo nič slovstva; tu bi Matica kar ledino orala. Tu označena zadača bi bila tako ogromna, da bi trebalo prav podrobnega delovanja, in še bi bilo dovolj dela za mnogo glav in mnogo rok in mnogo — »suhih vej«.

In ne bi bila li dostojna naloga prvega našega knjižnega zavoda, omisliti Slovencem »naučni slovník« (Conversationslexicon)? Saj moramo tudi že kdaj nehati, se vedno opirati na nemške opornice. »Naučni slovník« je gotovo tudi vrlo merilo gmotnih in duševnih sil kakega naroda; pokažimo tudi mi, kaj premoremo; saj tako šibki in neznatni tudi nismo, ko smo več nego tisočletje vztrajali v boju z mogočnima sosedoma in se po dosedanjih uspehih ni bati, da nas bode skoraj konec. Pri »naučnem slovníku« bi Matica lahko združila vse naše slovstvenike, ne samo »izbranih in privilegiranih«; za vsakega bi se našlo kako delo, manjše ali večje, in z združenimi močmi se pod egido Matičino ponosita stavba »naučnega slovníka« lahko dogradi dotlej, ko bo Matica praznovala (1913) petdesetletnico svojega obstoja.

Da bi morala leposlovje Matica še vse bolj gojiti, o tem vemo iz nekaterih pojavov, da so prepričani Matičarji sami, ker so že tudi sami priznali leposlovno svojo mizerijo. Toda o tem smo že toliko in tolikrat govorili, da bi bila vsaka beseda odveč; ta mizerija obstoji, odkar obstoji Matica sama, in je ne bode konec, dokler se ne preustroji neokretni stroj knjižnih »pretesovavcev«, in dokler bode prevladovala med le-temi tista struja, ki jo imenuje prof. Štrekelj abderitovstvo 19. stoletja. —

Knjižni odbor Slov. Matice je v zadnji seji med drugim sprejel v svoj program tudi resolucijo, da bode pribavljala svojim članom cenene izdaje starejših pesnikov in pisateljev. Vrlo odobravamo ta ukrep, ki se popolnoma strinja z našim Matici namišljenim programom. Spričo tega modrega ukrepa opustimo vse rekriminacije zaradi pregrešnih zamud napram Jurčičevim, Stritarjevim in Levstikovim delom, katerih monopola ne bi bila smela Matica prepustiti drugim rokam; raje ji postrežemo z dobrim svetom: poleg drugih izdaj starejših pesnikov in pisateljev naj nam Matica pred vsem priskrbi čedno, korektno ljudsko, t. j. v prvi vrsti ceneno izdajo Prešernovih in Jenkovih poczij; kajti dasi imamo elzevirski izdaji obeh naših ljubljencev, in dasi se nam obeta sijajna izdaja na-

šega prvaka, ne bode njiju ljudska izdaja nikakor odveč — iz vzrokov, ki smo jih že tudi v tem listu povedali. Seveda pri tej želji gojimo nado, da Matičinega odbora ne bode mikalo tudi iz Prešernovih in Jenkovič pesmi nekaterih izločiti, četudi je »prav izalo takih, ki niso za obširno občinstvo.« —

Ne umišljamo si, da bi ta naš »program« takoj imel kaj vidnih uspehov; nasproti, bojimo se, da se mu bode rogali člani knjižnega odbora Matičinega, izkušeni, praktični možje, češ, da je utopski; toda gospoda morajo priznati, da je vsaj ta ali ona točka iz obsežnega našega programa vsaj diskusije vredna, in ni dvoma, da po diskusiji resnih mož dobe naši splošco očrtani predlogi konkretnješe, realnejše lice; po taki diskusiji se je nadejati, da se razširi zanimanje za Matico tudi v širše kroge, in — kar bo najvažnejše — Matica si osnuje na tak način vendarle naposled knjižni načrt, katerega doslej ni imela vkljub vsem prvi nam naperjenim dovtipom dr. Fr. L-a in vkljub vsem doktorjem in profesorjem knjižnega odbora. Ta bodoči načrt bode najbrž mnogo skromnejši od našega, a bode imel to prednost, da bo z njim določena za več let naprej smer knjižnega delovanja Matičinega.

V svesti smo si po dosedanjih izkušnjah, da bo treba še mnogo boja, in da nam bo še čisto kak Matičin »officiosus« očitel začasno in slučajno »nezadovoljnost, neskromnost in vihravost«, ko bomo ponavljali svoj »ceterum censeo«; a spričo istih izkušenj, zlasti pridobljenih izza zadnjih dni, gojimo nado, da se naposled vendarle sprejme, četudi godrnjaje in zabavljaže, ta ali oni naš načrt.

Elektrika, nje proizvajanje in uporaba. Spisal Ivan Šubic. Natisnil Drag. Hribar. Izdala in založila »Slovenska Matica«. 8^l. Str. 97—359.

V števil. IV. lanijskega »Lj. Zvona« smo poročali o takrat izdanem prvem delu Šubičeve »Elektrike«, naštevali njene vrline ter izrazili svoj čut zadovoljstva in hvalečnosti do pisatelja. Letos izdani drugi del knjige nam je ta čut celo podvojil; in če smo lani izustili besede: »še čakaj knjig in znanstvenih spisov

ogšek, katere mu stavijo električna čudesa, ki se že danes godijo in se bodo vedno česče dogajala vpričo njega«, lahko zdaj izrečemo, da je tej potrebi že z drugim delom »Elektrike« z jako obilno mere zadoščeno. Knjiga (t. j. II. del) »Uporaba el. energije« namreč obsega ta-le poglavja: I. Prevajanje tokov in njih delitev; II. Ločna luč; III. Žarčna luč; IV. Električne centrale in aparati v elektrovodni mreži; V. Električni motorji in njih uporaba. VI. Uporaba toplotnih učinkov toka; VII. Elektrokemija; VIII. Galvanotehnika; IX. Telegrafija; X. Telefon; XI. Alfabetično kazalo in vsebina. Ako pa seštejemo posamične predmete, kateri so v teh poglavjih opisani in jasno obrazloženi ter s 180 izvrstno izbranimi, raznolnimi slikami do popolne razornosti predloženi, se ne moremo načuditi tej skoro neomejeni mnogostranosti električne uporabe; saj skoro ni človeškega opravka, pri katerem ne bi mogla elektrika služiti kot bistveno sredstvo. Pri enih opravkih je sploh nenačrto, kakor pri galvanoplastiki, pri telegrafu in telefonu; pri drugih premaguje vsled velikih udobnosti konkurenčna sredstva, kakor pri svečavi in železnici; pri tretjih jih za sedaj še ne premaguje, kakor pri kuhanju z elektriko, pa jih utegne sčasoma premagati; kajti tehnični napredek nikoli ne miruje, in kadar bo uporaba vodne sile za proizvajanje elektrike toliko razširjena, kakor jo je razširiti megoče, morda ne bomo mesa samo v vodi kuhali, ampak lonce tudi z vodo grel, in to bo vse-

kakor bolj po ceni nego s sedanjim kurivom. Da je uporaba elektrike od dne do dne popularnejša, temu smo pač vsi priča; in čim hitreje se ona širi, tem bolj napredujemo, toliko naprednejši smo. Uporabo elektrike pa ovira to-le: Zidarju n. pr. nam je treba le nekoliko časa pri delu gledati v roke, pa že popolnoma razumemo, kaj je zidarstvo; električno delovršbo pa naj gleda neuki človek kolikor časa hoče, in nič ne bo razumel. Tu treba poznati temeljne fizikalne zakone. In ker živimo baš v začetku nove električne dobe, smo prav od srca veseli take mojstrsko dovršene knjige, ki o tej stroki ne uči samo vsega tega, kar je treba vedeti, ampak uči tudi z nepresežno metodiko.

Pogrešek smo zasledili le eden, to je v razlagi Grammeovega obroča kot motorja na str. 153., v drugem odstavku: »Ako postavimo sedaj na levi in desni strani . . . magnet itd.« Ta magnetna pola morata marveč biti v sliki 120. gori in doli, ne pa tam, kjer se dovaja tok; če ne je obroč vedno v takozvani mrtvi točki. Obročeva pola imata za 90° različno lego nasproti nepremičnim polom. —

Celo onim, ki si želijo zgolj zabavnega, pripovednega berila, lahko priporočamo vsaj neki odstavek iz te lepe knjige kot zabavno štivo in sicer poglavje o ustanovitvi prekoatlantskega telegrafa. Čitatelji se prepričajo, da ima knjiga tudi povest v sebi, in to ne izmišljene, ampak pristno zgodovinsko in vprav velike etične vrednosti; samo naslov bi ji bilo treba še na čelo postaviti, morda tak-le: Junaška borba človeškega duha z naravnimi zaprekami, ali: Vztrajnost zmaga.

A. Š.

»Bravec« ali »bralec«? Na str. 19. svoje razprave: »Bravec« ali »bralec« sem dejal: »Miklosić izvaja besedo »bajavec« iz »baja-v-*bcč*«, kar je nemogoče« itd. — To trditev moram omejiti in pristaviti, da je nemogoče na ta način izvajati nomina agentis iz nedoločnikove osnove. Pač pa je mogoče izvajati neposredno iz nedoločnikovega debla samostavnike, ki pomenjajo, da dotična oseba rada vrši dejanje, izraženo v glagolskem korenu. Kakor je torej mogoče izvajati iz nedoločnikovega debla s primarnim in sekundarnim sufiksom »v+*z*« in »v*z*« ali pa s sufiksom »av*z*« (odnosno »iv*z*«) iz glagolskega korena pridevnike, ki značijo, da ima dotična oseba kako lastnost ali navado, tako se dajo izvajati tudi iz nedoločnikovega debla s sufiksoma »v+*bcč*« in »v*bcč*«, ali pa iz glagolskega korena s sufiksom »av*bcč*« (odnosno »iv*bcč*«) samostavniki istega značenja. Torej »plesav-*vz* : plesa-*vz* : ples-av*z* = plesa-v-*bcč* : plesa-v*bcč* : ples-av*bcč*«. »Plesavec« pa je lahko nastalo iz »ples-av*bcč*« ali iz »plesav-*bcč*«. Vsekakor pa ostane razlika izmed »plesavec = tanzsüchtiger Mensch« in »plesalec = Tänzer«, kakor sem to izvel v svoji razpravi.

V Ljubljani 16. junija 1899.

R. Perušek.

»Bravec« ali »bralec«? Jezikoslovna razprava. Napisal R. Perušek. Pridejane so: Opombe k Levčevemu »Slovenskemu pravopisu«. V Ljubljani, 1899. Založil pisatelj. — Prodaja L. Schwentnerjeva knjigarna v Ljubljani. — Str. 44. Cena 30 kr., po pošti 33 kr.

V predzadnji številki smo konec razgovora o Levčevem »Slovenskem pravopisu« pripomnili, da nekaj svojih pomislekov priobčimo pozneje. Te obvezanosti nas je skoro docela rešila zgoraj naznanjena brošura, ki je kritičarski posel mnogo koreniteje opravila, nego bi ga bili mogli mi v svojem listu, kateri se načeloma ne spušča v jezikoslovne borbe, in v katerem bi bili mogli svojim »pomislekom« proti posamičnostim Levčevega »Pravopisa« odmeriti le malo

prostora. Tisto svojo obljubo lahko smatramo za zvršeno z naznanilom in razgovorom o Peruškovi razpravi.

Odkrito priznamo, da smo z mešanimi občutki vzeli v roke Peruškovo brošuro in jo takisto z mešanimi občutki odložili. Ko smo zadnjič izjavili, da se vobče »laudabiliter« podvržemo pravopisu takisto, kakor smo se že preje Pleteršnikovim načelom, ki so sploh podlaga Levčevim pravilom, tedaj je bila tista naša izjava lojalna brez lokavih pridržkov; in utemeljili smo tudi svojo vdajo, kakor mislimo, s tehtnimi razlogi. Prav res zadovoljni smo bili — in tozadovoljnost smo tudi izrazili — češ, da bode sedaj konec pravopisnega »interregna«. Izrečno smo rekli, da hočemo v prihodnjih svojih beležkah podati le nekaj migljajev, kako naj bi se spopolnila knjiga v bodoči izdaji. Da bi se dotikali posamičnih pravil ali pa celo načel samih, tega nikdar nismo namerjali.

Tega posla pa se je lotil s poznano energijo in temperamentom prof. Perušek in — priznajmo takoj — s tolikim uspehom, da je naša nada, da imamo že avtoritativen enoten pravopis, šla po vodi. Odtod naši mešani občutki. —

Glavni del razprave (do 25. str.) je posvetil prof. Perušek vprašanju, ali naj se piše »bravec« ali »bralec«; in po pravici; kajti ravno samostavniki na -avec in -avec so Arhimedova točka za kritiko Pleteršnikovega-Levčevega pravopisnega sistema, in tudi za lajka je bilo to novotarstvo najvidnejše radi obilice tistih samostavnikov ter je tudi najbolj zdražilo dosedanje, dokaj utrjeno pravopisno čuvstvo našega razumništva. In baš pri tej Arhimedovi točki je zastavil prof. Perušek svoj vzvod, in reš se mu je posrečilo do temeljev pretresti Pleteršnikov-Levčev sestav. Kajti ne le, da se mu je docela sponesel dokaz, da pisava -avec -avec sloni na krivi teoriji — in tu je s prof. Peruškom, kakor smo čuli, v soglasju neka »summa auctoritas« — ampak pisatelj je ob tej priliki vso smer novega pravopisa ožigosal, živo dokazujoč, da v njem izraženo konservativno stremljenje je krivo, reakcionarno in zbliževanju južnoslovanskih književnih jezikov, ki nam mora biti vsem pri srcu, naravnost protivno. Odkrito priznamo, da so nam poleg bistrih dokazov Peruškovih najbolj omajali dosedanjo vero v novi pravopis in nam segli v srce topli akcenti, s katerimi pobija kritičar ono pri nas še vedno ne preminolo strujo, ki se ne roga samo vsakemu poskusu medsebojnega zbliževanja južnih Slovanov, ampak ji je celo Slovenstvo v sedanje in obsegu preobširen pojem in bi ga rada še bolj utesnila, recimo na kranjsko ali še bolje gorenjsko ozemlje, na katerem naj bi menda dominirala »tetrapolis« Ljubljana — Kranj — Kamnik — Škofja Loka.

Od vseh strani odobravajo Peruškov zmagoviti upor proti -avcem in -ivcem ter proti izreki sonantnega l-a. Ravno ko te vrstice pišemo, nam je došel poziv prof. Ilesiča (gl. »Slovenski Narod« z dne 17. m. m.), naj vsi srednješolski učitelji izjavijo svoje misli glede teh prepornih točk, t. j. glede §§ 410. in 411. Levčevega »Pravopisa«, kakor so se že izjavili novomeški profesorji; prepričani smo, da bo malo glasov v prilog Levčevi teoriji.

Ali bode spričo pričakovane odklonitve tistih krivih nauk Levčevo delo neplodno? Nikakor ne! Prof. Perušek je sam priznal (na str. 26.), da je »Slovenski pravopis« g. prof. Levca sad mnogega premišljevanja, in da mu nihče ne bode kratil tega priznanja, in sam se mu čudi, da je našel vkljub svoji preobširni delavnosti zadosti časa za izvršitev tega dela. Da pa je prvi poskus ostal nedostaten, o tem je brez dvoma uverila Peruškova brošura prof. Levca samega in tiste, ki so njegov »Pravopis« odobrili. Nespametno pa bi bilo, spo-

znani resnici se upirati ter »Pravopis«¹ poskušati, šolam in uradom oktroirati, češ, da je že uradno potrjen. Mislimo s prof. Ilešičem yred, da je remedura še možna, a da naj se hitro zvrši. Modro bi bilo, ako bi prof. Levec z ozirom na menda nepričakovani, a splošni odpor proti nekaterim svojim pravopisnim pravilom sam predlagal na pristojnem mestu, naj se naknadno skliče pravopisna anketa, katere ukrepi bodo avtoritativni i glede obeh glavnih zgoraj navedenih i glede drugih prepornih točk, ki jih navaja prof. Perušek v svoji razpravi na str. 27. in sl. Nadejati bi se bilo uspeha; saj tista anketa bi imela pred seboj trdno formulirane predloge ter bi ji bilo le odločevati med Levčevimi in Peruškovimi postavkami. — Če bi se pa »Slovenski pravopis«² brez ozira na splošni in upravičeni odpor vendarle vsilil šolam in uradom, bi se gotovo izvršil razkol med uradno in neuradno pisavo, kakor se je v avstrijskih Nemcih, in to bi bilo obžalovati. Da literati in žurnalisti -avcev in -ivcev nikakor ne sprejmo, to je, sodeč po dosedanjih glasovih o Peruškovi brošuri, prav gotovo. —

Po obširni in temeljiti razpravi Peruškovi je seveda odveč postal naš v predzadnji številki objavljeni razgovor o nekaterih nedostatkih »Pravopisa«. Med drugim smo se mislili tudi mi upreti zlasti nauku o splošni izreki sonantnega *z*-a kot *z* (§ 11.). K pomislekom, ki jih navaja prof. Perušek (l. c. str. 28.), naj pripomnimo mi še to, da si prof. Levec gotovo ni bil v svesti vseh posledic, ki bi jih povzročil njegov nauk. Ali je pomislil, kako monstrozno bi bilo njegovo izrekanje n. pr. v teh besedah: razkol, razkolnik, delnica, delničar, svilni prelec, sokol selec, z živalmi; krulec, mislec, molec, mulec, valec, šolec; v plur. gen.: dekel, metcl, igel itd. (gl. § 412. in 413. »Slov. prav.«)? Na preohlapanost dotičnega pravila ga je pač neki jezikoslovec že lani po zimi opozoril, ali pomagalo ni nič. —

Mimogrede naj omenimo, da smo opazili v transkripciji tujih imen, n. pr. španjskih in angleških (str. 70.) nekatere netočnosti. —

Da se glede rabe ločil oklenemo tako tesno pravil, ki so glede njih že določena v nemškem uradnem pravopisu, kolikor nam dopušča individualnost našega jezika, to se nam vidi celo naravno, in menda se je tudi prof. Levec vobče držal tega načela; zato pa ni odobravati, da se je odmaknil od tega pravca ponekod glede vejice. Tako prikazuje prof. L. rabo vejice med vezalnimi vezniki: *ni, niti, niti-niti, ne-ne* (§ 708.); dočim jo nemški pravopis prepoveduje (gl. Stejskala, l. c. str. 54., § 241.); takisto bi se v slučaju v § 711., navedenem po nemškem pravopisu, morala rabiti vejica (gl. Stejskala, l. c. § 242., drugi odstavek); tudi pred adverbzativnim *pa* (»Iz zlata se kujejo novci pa tudi druge dragotine«, gl. § 709.) bi bilo po nemškem pravopisu postaviti vejico (Stejskal, l. c. § 240.: »Der Abend war schön, aber kühl«) . . . V tem poglavju bo vsekakor treba tesneje spraviti v sklad naša pravila z nemškimi, ker nima nikakršnega smisla, da bi si morala naša mladina za iste slučaje glave beliti z dvojnimi, med seboj si nasprotujočimi pravili. — Tudi o vejici pred nedoločnikom bi bilo še kaj povedati.

Izrečno bodi povedano, da te naše beležke niso plod sistematične proučitve Levčevega »Pravopisa«, katere nismo niti namerjali, nego smo si jih mimogrede napravili, kakor je slučajno nanesla raba njegove knjige pri naših korekturnih poslih; prepričani smo, da bi se nam takih opazk po natančnem pregledu nabralo še veliko več. —

Završiti smo namerjali svoj razgovor z zaznamkom onih besed, ki smo jih mi doslej pogrešili v »Slovarju« ter si jih v svojem izvodu pripisali; toda itak so nam narasle le-te vrstice že preko mere, in zato se zadovoljujemo s tem, da zabeležimo one besede, ki smo si jih pripomnili pod črkama A in B, katerih že zategadelj nikakor ne bi smelo manjkati, ker se izvečine na dvojen način pišejo. So pa sledeče: ajda (jeda); babišče (babše), baker, bezeg (bezg), biser, bliže (bližje, pr. § 257.), boben, bodika, bodljika, bohotno (pohotno), božji (Božji), brdek (brhek), bruhati, bukevca (bukvica), bucika (bucka). — V popolnitev »Slovarja« drage volje prepustimo prof. Levcu na njegovo željo svoj izvod, v katerem so zabeležene v »Slovarju« samem besede, ki smo jih pri njega rabi pogrešili. —

Čitali smo nekje, da prof. Levec napravi kratek izvleček iz svojega »Pravopisa« za šolsko rabo, menda po vzoru podobne nemške knjižice, ki je izšla v c. kr. zalogi šolskih knjig, a velja samo 10 kr. (»Regeln u. Wörterverzeichnis für die deutsche Rechtschreibung«). Naj bi prof. Levec pri sestavi tiste knjige uvažil naš svet v predzadnji številki »Zvonovi« ter po vzgledu omenjene nemške knjižice, v kateri zavzemajo pravila 19 str. (5—23), a slovar 49 str. (24—72), utesnil »Pravila«, a razširil »Slovar«. Morda bi se za rabo v ljudskih šolah celo priporočal sam slovar brez pravil, kakor imajo Nemci take pravopisne slovarje, n. pr.: Alphabetisches Nachschlagebuch für deutsche Rechtschreibung mit Erklärung der Fremdwörter und der seltener gebrauchten deutschen Wörter. Nach der für Schulen in Oesterreich amtlich festgestellten Rechtschreibung bearbeitet von K. Hüttich und H. Velter. Verlag von F. Tempsky.¹⁾

Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine. Vlasnici: Stj. Radić i Sv. Pribičević. Izlazi u nešto duljim intervalima od jednoga mjeseca. Naročnina (za pol leta = 5 številki 1 gld. 50 kr.), članki, pisma in časopisi ter oglasi se pošiljajo izključno na adresu: Milan Šrabec, Zagreb, Tvornička ulica 2a. Samo reklamacije in nesprejete številke naj se pošiljajo na adresu: Ivan Krajač. Wien IX. Alserstrasse 10. 2. St. I. St. Thür 21. — Ta list je nadaljevanje »Hrvatske Misli« in »Nove dobe«. — V predgovoru veli uredništvo: »Glas je organ pokreta med mlado generacijo, katero je zbralo v eno kolo spoznanje, da je potrebno intenzivnejše in širše delovanje«. »Narodnosti ne odbacuje, ali ne dela od nje idola ter si misli narodnost pored narodnosti, ne samo narodnost proti narodnosti. Najvažnejše vprašanje je danes: briga za malega človeka vobče, katerega je treba povzdigniti intelektualno in moralno. — Prvi sestavek je slovenski prevod dr. Alb. Schäffleja »Jedro socializma«, poslovenil z dovoljenjem pisatelja in založnika Drag. Lončar.

Odbor za Zmajevo proslavo v Zagrebu 1899. l. je poslal uredništvu Zvonovemu povabilo na proslavo petdesetletnice dru. Jov. Jovanovića-Zmaja, na katero pričakuje z bratsko dobrodošlico svoje brate Slovence. — Zvon je že v poslednji številki priobčil program in izrekel svojo simpatijo bratom Srbom in njih dičnemu pesniku-slavljencu.

¹⁾ V tej številki smo se še držali pisave bravec, katero smo bili uvedli v »Zvon« l. 1898. na podstavi Pleteršnikovega slovarja. Hoteli smo v sklad spraviti knjižno pisavo s tem znanstveno osnovanim slovarjem, preiskovati pa nikakor nismo tedaj utegnili obrazovanja samostavnikov na *vec*, kakor jih je sedaj premozgal prof. Perušek. Zakaj jih ni že prej nihče? saj Pleteršnikov slovar je izhajal nekaj let v zvezkih, in izšel je že zdavnaj ves.

Slovansky Přehled je priobčil v 9. številki t. l. petero pesmi iz A. Aškerca zbirke »Lirske in epske poezije« (1896). Preložil jih je na češki jezik pesnik Jaromír Bodecký. Preložene pesmi so: Moja muza, Jaz, Tovariš na potu, Delavčeva hči in Afanazij Sjemjónovič.

»Il Lavoro«, v Trstu izhajajoči italijanski dnevnik, je prinesel dne 1. maja t. l. prevod Aškerčeve pesmi »Ja z« (»Io«); prevedel jo je G. Giacomelli.

Die Principien der Moral bei Thomas von Aquin. Von Dr. J. Žmavc.

(Sonderabdruck aus dem Archive für Geschichte der Philosophie. XII. Bd. 3. Heft. 1899. Druck von Georg Reimer. Berlin.) To razpravo nam je doposlal naš v Pragi živeči učenj rojak. Zaglavje delcu kaže samo, o čem piše in s kakimi vprašanji se peča avtor.

Ljubljanski operni pevec pred 108 leti. Dne 6. septembra 1791. leta je bil najel gledališki ravnatelj Franc Felder na Dunaju nemškega opernega pevca in igravca Ivana Vodraško za ljubljansko gledališče. V zmislu sklenjene in podpisane pogodbe je obljubil Vodraška priti v Ljubljano ter tukaj sodelovati v dramih in v operi. V izvirnem aktu je pisano: »... Verbindet sich H. Wodraschka (sowol) in Schauspielen als Opern alle Rollen anzunehmen, selbe gut zu studieren und zu spielen, als auch in Balleten(!) zu figurieren, und überhaupt sich von keinem Statisten auszuschliessen(!), wo es zum Besten des allgemeinen zu thun ist, auch bei allen Proben und Abends eine halbe Stunde vor der Vorstellung ordentlich zu erscheinen«. — In kakšno gažo je imel ta operni pevec pred 108 leti? Pogodba se glasi: »Dahingegen verbindet sich H. F. Felder ihme H. Wodraschka vom Tag der Reise anzufangen, eine woechentliche Gage von 6 fl., sage Sechs Gulden Kaiser-Geld richtig zu bezahlen, ausser wenn nicht gespielt wird, wo nur die Hälfte Gage bezahlt wird. Zwextens, da (kadarkoli) Felber aus eigenem Antrieb der ganzen Gesellschaft zur Aufmunterung eine Freie-Einnahme (benefica?) giebt, so soll H. Wodraschka, sowie alle übrigen mit daran teilnehmen«. — Zanimiv je še način odpovedi. Pogodba govori: »Soll dieser Kontrakt vor Aschermittwoch 1792 von keinem Theil, aus was immer für einer Absicht gebrochen werden können, sowie vor Ausgang der Zeit, wenn beide Teile nicht länger beisamen bleiben wollen, eine sechswöchentliche Aufkündigung geschehen muss; unterbleibt diese Aufkündigung, so ist dieser Kontrakt dann für das künftige ganze Jahr als gültig anzusehen...«

Operni pevec Vodraška pa jo je bil že 20. septembra l. 1791. popihal iz Ljubljane, zapustivši precej dolgov. Ravnatelj Felder je bil naprosil policijo, da je poslala za njim tiralico.

Iz ljubljanskega mestnega arhiva (fasc. 196.) posnel

A. Aškerc.

Palackega filozofija povesti in politika.

Spisal dr. J. P.

(Koniec.)

Palacký je imel že 50 let, ko je prvič stopil v burnem l. 1848. na politično poprišče. Prodi je bil že globoko v filozofske probleme, osnoval si jasno individualno etiko, pregledal nadrobno celo veliko povest svojega naroda (1836. l. je bil že izšel I. del glavnega njegovega čela, »Dějiny«), in ta narod ga je pozval sedaj za političnega voditelja.

Do 1848. l. so vodile narode centralistne vlade; toda dolgo se je že majalo njih: gospodstvo; iz francoske revolucije je prihrul oni mogočni vihar, ki je imel odpihati gnili absolutizem. Izobrazba se je bila razširila v meščanske kroge, njih samozavest se je utrčila, obrt je ustvaril zaveden proletariat. -- Stebri starega družbenega reda so pokali; brezno med posejajočimi sloji, ki so pozabili etični nauk krščanstva, in siromaki je bilo čimdalje strašnejše, bližale so se krize.

Kar so proletarci v gospodarskem oziru, to so mali narodiči v političnem; izsesavani gospodarsko, politično in narodno, trpe tuči v etičnem pogledu.

»Kaj smo, kaj bočernož« to so se vpraševali tedaj mali narodi.

Sicer so taka vprašanja reševali že razni rodoljubi, vendar so ti misleci bolj čutili veliko »centralizacijo zemeljskega obla«, kakor je to Palacký, žal šele na svoja stara leta, jasno formuliral. Na severu je popeval Kollár lepe verze:

»Stokrát jsem mluvil, teď už křičím
k vám, o rozkydnání Slávové,
buďme celek a ne drobtové,
buďme aneb všechno, aneb ničím«¹⁾ —

na jugu podobno naši Ilirci, — ali jasnosti, znanstvene razumnosti, rekel bi, matematike je bilo premalo. Tudi Palackega politika kaže sledove kalnih pojmov. S tem seveda še ni rečeno, da smo v naši dobi dosti na boljšem.

¹⁾ Stokrat sem govoril, zdaj že kričim
k vam, razmetani Slovani,
bodimo celek a ne drobtine,
bodimo ali vse, ali nič.

Kar pa Palackega vkljub omahljivosti v političnih načelih v naših očeh čini velikega državnika, to so njegova humanitetna načela v praktičnem političnem delovanju. Njegova politika je bila vedno notranja kulturna politika. Palacký je bil vkljub vsem hibam dober politik, ker je bil dober človek.

Osnova njegove politike nam je že znana iz doslejšnje razprave; če poznamo njegova filozofska, poznamo tudi njegova politična načela. Politika ne sme biti nič drugega nego socialna etika; Palackega etika pa je v glavnih obrisih podana v prvem delu razprave.

Praktična delavnost zahteva seveda še dosti več nego samo dobrih teoretičnih pojmov; ona ni zgolj posledica teh. Tako vidimo tudi pri Palackem več nedostatkov v praksi.

Smoter človeški je po njem »božnost« ali popolni svobodni razvoj človeških zmožnosti. Država je bila doslej ona celokupnost, ki se je najprej in najbolj brigala za gmotno blagostanje državljanov; morala pa je izpolnjevati tudi etične dolžnosti, navajati podanike k najvišjim kulturnim smotrom, k etični usovernosti in sreči.

Država je v zmislu centralizma izvrševala svojo nalogo, Palackega politični vzor pa je slovanska demokracija.

Narod¹⁾ mu je kot celek moralna in pravna oseba, narodnost pa zavest moralnih in pravnih nalog ter zahtev narodnih.

Narodnost ima svojo trdno podlago v humanitetni ideji, iz katere tudi izvira ravnopravnost ne samo individuov, ampak tudi narodov; človečanska ideja presega narodno: »pri vsej svoji vrelj ljubezni do naroda svojega še više cenim človeško blaginjo in znanostni napredek nego narodno blaginjo«.

Čehi so Palackemu narod v tem zmislu. Toda bodi humanitetna ideja še tako vzvišena in lepa, državniki se žal ne dado voditi po njej, in brutalna realnost drugače deluje, nego si želi idealen politik. S tem dejstvom so naši zapadnoslovanski politiki premalo računali. Kako romantični so bili skoraj vsi, nam dokazuje slovanski kongres v Pragi 1848. l.; tu so se udeleženci (izmed Slovencev: A. Globočnik, Zevnik, Grlovič, Šparovac, nekako tudi Miklošič) nadejali, da je le treba povedati dunajski vladi, naj pretvori Avstrijo v narodno federacijo, katere del bi bila tudi združena Slovenija, in vlada da potem že rada ugodi. Kako malo realno, narnavnost naivno so mislili, jih je poučila bodočnost, to nam svedoči danes 50letna zgodovina. Taki romantiki so Slovenci še doslej. Tudi Palacký je bil od kraja takšen idealist, ali oči so se mu sčasoma odprle.

¹⁾ Gl. cit. »N. D.« str. 788.

Države, je menil Palacki, imajo etične svrhe. Avstrija je imela svrhu, krščanske narode braniti Turkov; to nalogo je tudi že rešila. Zdaj ji je izvršiti novo zadačo, novo idejo, namreč: ravnopravnost narodov.

Ravnopravnost je ideja, ki odmeva iz vse teoretične in praktične njegove dejateljnosti. O Čehih je bil prepričan, da politično in državno ne morejo biti samostalni. V gosposki zbornici je rekel pozneje, 1861. l.: Male države so mogle eksistirati v srednjem veku, sedaj pa se ne vzdržijo.« Zato je tudi 1863. l. obsojal poljski upor proti Rusiji, češ, mali narodiči se morajo priklopiti velikemu, silnemu kulturnemu celku.

Kateri bi pa bil ta celek za Čehce? To je bilo veliko vprašanje l. 1848., ko se je zdelo, da se vse staro poruši v prah in se sezida nov hram človeške sreče.

Dasi so Čehi od Dunaja zaužili toli bridkosti poslednje veke, vendar Palacký ni videl drugega mogočnega celka nego onega, ki se zbira okoli prestolnice ob Dunavu. Prusija ga ni mogla mikati, nemške knježevine in državice so bile same slabotne, v Rusiji pa je videl le nevarnost za kulturo. Zato je napisal v pismu, poslanem v Frankfurt 1848. l.: »Gotovo, ko bi avstrijske države ne bilo že od-davnaj, bi se morali v interesu Evrope, da, humanitete same, potruditi, da bi jo kar najbrž ustvarili.« In čudno, on, ki o slovanski Rusiji ni imel boljšega pojma nego takratna zapadna Evropa, on, ki se je od ruske »univerzalne monarhije« bal »neizrečenega zla« in »nesreče brez mere in konca«, on je dejal v manifestu do narodov evropskih 1848. l.: »Kakor pred 1000 leti, tako hočejo zopet sedaj Slovani doseči svojo in vseh narodov svobodo; gospostvo gole sile Slovani zametajo in zaničujejo, samo Germani in Romani so si zagotovili svojo prevlado s silo meča.« — Ne bi li takih besed bil mogel napisati tudi ruski slavjanofil?

Avstrija je imela biti — tako so upali mali narodi — federacija ravnopravnih narodov. Palacký se je držal tedaj prirodnega prava; želel je vsem narodom, da bi se mirno in svobodno razvijali. Da ne bi Nemcev vznemiril, je odklonil ponujeni mu ministrski portefeuille. O Ogrih je sodil kakor o Čehih: »Ogre kakor Čehce sili usoda, da se državno pripoje k večjemu celku in se podvržejo uvetom življenja tega večjega celka.« V svoji slovanski poštenosti pač ni sanjal, kako bodo Madjari umeli k svojemu celku druge pripajati po vse prej nego humanitetnih načelih . . .

Kako se »ravnopravnost« realizuje, je zapazil Palacký brzo. Slovani so iz Avstrije hoteli napraviti mogočno državo etičnih načel, v odgovor jim je bil zasmeh; Slovani so rešili monarhijo revolucionarnih Madjarov, v plačilo jim je bilo preziranje, Madjarom pa v kazen protekcija in naposled dualizem, ki je poguba malim slovanskim narodičem. Da, fizična sila, stara tradicija in moč so pobedile vso pravico, humaniteto in religijo.

Palacký je itak že pred 1867. l. videl, kaj se kuje: črez vso češko humaniteto je imela pridreti nemška hegemonija; tudi Slovake, (Hrvate, Srbe) je v duhu videl v prekolitvanskem žrelu. Proti sili meča in puške pa ne pomaga nobena še tako etična propoved, nego edino le sila. In predno so bili oživotvorili dualizem, ki ni nič drugega nego podvojen centralizem, je rekel Palacký: »Dan proglašenege dualizma postane po neizogibni prirodni nujnosti obenem tudi rojstni dan panslavizma v najmanj zaželjeni obliki, in kumovali bodo temu dnevu roditelji onega. Kaj bo nasledovalo, si domisli vsak čitatelj sam. Mi Slovani bomo pričakovali to z odkritosrčno boleštjo, toda brez bojazni. Bili smo pred Avstrijo, bodemo tudi po njej.«

Palacký je bil lepo teorijo o narodnosti in humaniteti osnoval, ali kaj, ko se močnejši činitelji niso brigali za to? Eötvös je zagovarjal državno pravo in historično politično individualnost. Nemci so pa takovo pravo tako že imeli; kaj je torej tudi Palackemu preostajalo, nego opustiti svoj stari, čisto etnografski program prirodnega prava in pobrati Eötvösovo načelo?¹⁾ Svoje nazore je 2 leti pred proglašenim dualizmom objavil v znanem delu: »Idea statu Rakouského« (Ideja države avstrijske). V tem spisu je iznova ponujal avstrijskim mogotcem svoj humanitetni ideal, čeprav je videl, da se ustavna država skoro nič ne loči od absolutistne. Palacký je videl, kam drči državni voz, spoznal je, da so proti birokrastvu, oblasti in vladi prazne vse besede. »Idejo države avstrijske« je spisal le bolj radi tega, da si »olajša vest«, da bi svaril pred nevarnostjo, »katero tako živo slutiti, ni, mislim, vsakomu dano kakor meni«.

Nevarnost je prišla, toda za — Slovane. Dualizem pomeni nasilno germanizacijo in madjarizacijo slovanskih plemen v monarhiji.

Naravno je, da so mnogi zapadni Slovani obrnili oči na Rusko — tudi Palacký. V teku let si je bil nazore o Rusiji popravil, 1865. l.

¹⁾ Eötvösovega načela o historično-političnih individualnostih ni sprejel samo Palacký, ampak tudi Hrvati (Starčević), in državno pravo je še danes na dnevnem redu; političarji se najbrž ne zavedajo, da madjarske države ni ustvarila Eötvösova teorija, ampak vse kaj drugega.

je slavil v »Ideji« osvobojo ruskih nevoljnikov, izkratka: izprevidel je, da so Rusi tudi ljudje, iz katerih še kdaj kaj utegne biti, in »da narod ruski, doslej skoro le pasiven, nastopi kot aktivna moč na svetovni oder, predno mine ena generacija, in to v zmislu staroslovanske demokracije.«

»Nesreče brez mere in konca« se poslej Palacký že več ni bal, ker ni imel več vzroka za to. Dogodki izza l. 1866. (Bismarck . . .), krivično in gospostva željno postopanje Nemcev pa so ga prisilili do izpovedi: »Jaz žalibog zdaj že tudi sam opuščam nadejo v trajno ohranitev avstrijske države: ne zavoljo tega, ker bi ona ne bila zaželjena ali sama v sebi nemožna, temveč ker je Nemcem in Madjarom dano, polastiti se gospostva in utemeljiti v njem enostranski despotizem plemenski . . .«

Torej on, ki je tako goreče ljubil cesarja in Avstrijo, on, ki je zložil idealno teorijo o avstrijski državi in hotel Avstrijo dvigniti do najvišjega vrhunca slave in moralne državne popolnosti, on je bil prisiljen k bolealnemu vzkliku: obupal sem nad Avstrijo!

Vsled dualizma je že itak razkosano Slovanstvo zopet dobilo nož v svoje telo; Palacký je spoznal strašne posledice — mi se jih danes več ne zavedamo — in z nekaterimi prijatelji je odpotoval 1867. l. v Moskvo. Vendar je to potovanje bilo brez posebnega rezultata. Samo politični program Palackega se je v drugič izpremenil: Palacký se je vrnil nekoliko k prvotnemu programu prirodnega prava, obdržal pa je tudi teorijo državnega prava, in avstroslovanska formula se ni več glasila: Avstrija proti Rusiji, temveč: Avstrija poleg Rusije.

Če je bil to kak poseben dobiček, pač ne vem. Prusi sami in njih kancelar Bismarck so se že davno ravnali po tem pravilu, in Bismarcku niti ni bilo treba, da bi bil Slovan. Razložek je le-ta, da je Bismarck več let kot poslanik živel v Petrogradu in predobro poznal Rusijo, njene slabosti, pa tudi njene kreposti, dočim članovi malih slovanskih plemen običajno niti blizu toliko niso poučeni o iztočnem carstvu kakor Nemci. V očigled te resnice pač Rusi lahko z glavo majejo — in so tudi majali — beroč v Palackem tak-le stavek: »Kar se tiče Rusov, bi bilo pač vprav nasprotno (govoril je prej o Prusih); tem bi postali (Čehi) kot naravnim sorodnikom, prijateljem in pomočnikom svojim najzvestejši, ne podaniki, ampak zavezniki in po potrebi celo predvoji v Evropi«. Zdi se mi, da se tega sorodništva Čehi (kakor tudi ostala plemena) prav malo zavedajo. Ko je v svoji stiski Palacký izprevidel, da se je varal, ko je svoje dni vžigal sovra-

štvo proti Rusiji, dočim se je Prusija trudila za nje prijateljstvo, je izrekel besede, katerih se je Bismarck glede Prusije že davno držal (radi tega se je pozneje z Viljemom II. tudi razprl): »Ideji federativne Avstrije je podlaga nje pokojno prijateljstvo z Rusijo kakor tudi z drugimi vlastmi.«

In ko je Palacký zlasti po vojni l. 1870. spoznal, da v novi konstelaciji Avstrija nima višje naloge, nego Rusijo kot zaveznico novorojene Nemčije držati v šahu proti tej, ko je videl velikanski napredek Nemcev v srednji Evropi in njih nasilno vladoželjnost, potem je bil šele preverjen, da ni toliko Rus nasprotnik češke narodnosti, kakor Nemeč, in stari Palacký je celo pričakoval od nekdanj »sovražne« Rusije, od katere se je prej bal »neizrečenega zla in nesreče brez mere in konca«, zaščite proti hegemoniji nemški. »Vladoželjnost ta (nemška) bode čim dalje tem bolj budila in krepila ne samo čut vseslovanstva, ampak tudi medsebojno vdanost in prijateljstvo med Rusi in Čehi.« Ta program starega Palackega je pač dovolj nasproten prvemu l. 1848.! —

Palacký je svoja politična načela, kakor smo opazili, često izpreminjal kot pravi prototip zastopnika malega slovanskega plemena: nejasnost, omahljivost in dejstvo, da šele desetletja pozneje izrekajo, kar so državniki velikih narodov davno že izvajali v dejanstvu, to vse označuje politike malih narodičev tudi sedaj.¹⁾

S tem pa Palacký ni manjši v naših očeh. Njemu je bila praktična dnevna politika do dna srca zoprna; vračal se je rad vedno in vedno k zaprašenim arhivom in k svojemu zgodovinskemu delu. Palacký bi bil drage volje komu drugemu prepustil politično vodstvo, ko bi kdo bil sposoben; pa ker v malem narodiču ni dovolj vsakovrstnih sil, je moral veliki historik biti politik srednje mere; kadar je pa le mogel, je odrinil neprijetno breme Havličku, Clam Martinicu ali zetu dr. Riegerju.

Pozabiti pa dalje ne smemo, da je itak Palacký bistvo našega veka bolje umeval nego velika večina naših politikov (zlasti na slovanskem jugu). Neumorno je kazal,²⁾ da je usoda češkega naroda zavisna od »centralizacije celega zemeljskega obla«, da so Čehi prisiljeni³⁾ k asociaciji z državami in drugimi narodi

¹⁾ Iz te omahljivosti in nejasnosti bi mogli deloma izvajati omahljivost in slabost značajev maloštevilnih slovanskih plemenov vobče.

²⁾ Gl. cit. N. D. str. 792.

³⁾ Čehom (kakor tudi »velikim« Hrvatom, »velikim« Srbom) se rado očita megalomanija; glede Palackega je tako očitanje neopravičeno, kar se razvidi že iz tega mesta.

in da se v njej morejo vzdržati samo z neutrudnim delom kulturnim — in Masaryk je pristavil: »glasa tega politiki naši in mi vsi kakor bi ga ne slišali, in slišimo li ga, kakor bi ga ne razumeli«. »Ako se je kdaj,« pravi Palacký⁴⁾ v svojem novem predlogu o vsebini naučnega slovnika, »čutila potreba izobrazbe in prosvete za narode vobče, je postala zdaj od te dobe, ko življenje celega človeškega pokolenja vsled iznajdbe in uporabe parostrojov in lokomotiv dobiva nove oblike, istinito življensko vprašanje naroda češkega.« Moderno vedo in tehniko uporabiti, je torej življensko vprašanje! »Vsled čudovite moči para in elektrike je razmeram svetovnim dana nova mera; stare zagraje med deželami in narodi izginjajo vedno bolj, vsi rodovi, vsa plemena človeškega pokolenja so se zblížala k sebi, se dotikajo in tarejo drugo ob drugem, in samotarji vsakega roda bodo spadali odslej v kraljestvo bajk. Tako se je vzbudilo tekmovanje med narodi v meri, prej nikoli znani, in še raste in bo čimdalje bolj raslo; kdor ne pobeži v prihodnje v tej dirki s svojimi sosedi, se umanjša in končno pogine neogibno. In vprašam, se mora li vprav naš narod, ki ga je Bog s plemenitimi darovi duha bogateje odičil nego druge narode, po malomarnosti in nerazumnosti svojih voditeljev odstraniti in se ne udeleževati tekmovanja, katero edino more zajamčiti njega život za bodočnost?«

»Ali stopimo iz kraljestva idej in splošnih prilik do gole, konkretne resničnosti: zmisel naših besed dobi s tem morebiti več svetlobe in jasnosti. Čas je, da bi se iznova povzbudil narod naš in se orientoval v duhu novega veka, da bi povznesel oko svoje nad ozke meje svoje očetnjave in, ne nehaje biti domovinec zvest, da bi hkratu postal svetovljan pazen in previden. Tudi mi se moramo udeležiti svetovne trgovine in se okoristiti z občnim napredkom, moramo opustiti, ne stare vere in poštenosti svoje, ampak staro in zarito ono navado šlendrijansko, ono davno medlost in lenobo, ki je vzrok ubožnosti in malodušnosti naše; moramo nastopiti nove pote in se okrepiti z industrijo vsi, ne samo fabrikanti, kupci in rokodelci, ampak tudi kmetje, učenjaki in uradniki. Nekdanja priležna cenost se je od nas za vedno poslovila obenem s surovostjo in neznanjem potreb in milino veka civilizovanega; niti javni davki se ne morejo krčiti in se tudi ne bodo, bodi vlada naše države kakršnakoli. Nimamo li maléti in konec

⁴⁾ Palackega prevajam nalašč po možnosti od besede do besede.

vzeti, moramo potrojiti pridnost svojo in se kolikor možno postaviti vštric inih narodov, kateri so s svojo podjetnostjo cele kraje sveta podvrgli svoji oblasti.«¹⁾

Tako in slično je pisal in govoril Palacký že l. 1852. Čehi ga niso dosti razumeli, Jugoslovani pa še manj, ako so se ti sploh kdaj kaj ozirali na češkega učenjaka . . . Enake misli, kakršne smo ravno iz Palackega izpisali, bi nam morale biti še dandanes v preudarek; ali žalibože, zdi se, da hočemo že po narodi »maleti«, da smo rojeni robi ali velika deca . . .

Palacký je prav dobro vedel, da je naša doba doba velikih, svetovnih sil, da tehnika, umetni obrt, velikanska komunikacija itd. dajo zemlji novo obličje, in da se je malim narodičem treba kako pridružiti tej svetovni, celo zemljo obsezajoči organizaciji. Ali kje so še osobito južni Slovani, da bi ozbiljno pretehtali, kaj pomeni stavek, ki ga je Palacký napisal že 1849. l.: »na državno samostalnost (malih narodičev namreč) misliti, ni pri centralizujočem delovanju svetovnega duha nič drugega nego varljiv sen«. —

Hude brige so na stare dni trle Palackega, ki je v svojem dalekosežnem duhu videl nevarnosti za Čehe in zapadne Slované bistreje, nego bi si kdo mislil. »Rekel sem,« piše, »da se že ne nadejam več velike bodočnosti Avstrije, zlasti od te dobe ne, kar so Nemci in Madjari napravili iz nje grobo despotijo plemensko: vprašanje torej, kaj se zgodi vobče s Slovani, doslej avstrijskimi, in zlasti s Čehi, v tem ogledu ni brez važnosti. Ne spuščaje se v raznotere možnosti, katerih naprej videti nobenemu smrtniku ni mogoče, povem iz trdnega prepričanja samo toliko, da bi se Čehi kot narod nikoli ne zadovoljili z usodo svojo, kadar bi postali podložniki ruske ali pruske države; nikdar jim ne bi šlo iz pameti, da po pravu imajo od nekdanj podani biti le sami sebi, t. j. svoji lastni vladi, svojemu lastnemu vladarju. Prušakov radi njih germanizatorne furije ne bi mogli smatrati za nič drugega nego za največje sovražnike in moritelje narodnosti svoje. Kar se pa tiče Rusov, bi bilo pač vprav nasprotno, tem . . .«²⁾

* * *

Ob globokem umovanju Palackega se čudimo, da so bila njegova načela glede takozvanega socialnega vprašanja v ožjem zmislu tako enostranska. Sicer je Palacký že 1864. l. dobro pogodil, ko je dejal: »Vprašanje o ljudstvu in plemstvu je postalo v poslednji dobi

¹⁾ Podčrtal sem vse sam.

Pis.

²⁾ Gl. str. 491.

Eridovo jabolko med nami«, namreč med češkimi strankami. Ali on, ki je bil sam sin ubogih staršev, ki je v mladosti krave pasel in glive prodajal na trgu, on je stopil, ko je bil po svoji ženi jako obogatel, v zvezo s plemenitaši proti proletariatu.¹⁾ In vendar so Čehi veliko bolj proletarci nego Nemci ali Angleži! Kaj je bilo krivo, da je bil naš oboževatelj češkega naroda takega mišljenja? Morebiti to, da se ni utegnil vglobiti v socialne probleme ter je samo utopistni in revolucionarni socializem imel na umu?

In kakor je Palacký bil zagovornik plemstva in zgodovinskih podedovanih privilegij, tako so tudi zastopniki proletarskega naroda slovenskega vedno podpirali fevdalizem. Pa kar Palackega in nekatere Čeha vsaj deloma opravičuje — ti imajo namreč svojo »šlechto« — nas ne, in smešno je, če ne tako žalostno, da so plebejski Slovenci, ki nimajo niti enega svojega grofa, do najnovejšega časa hodili roko v roki s knezi in baroni in jim pomagali — proti ljudstvu; kajti dosegli niso skoro ničesar, in to edino bi jih nekako opravičevalo... V naših dneh ni več toliko plemstvo »Eridovo jabolko« kakor kapitalizem; umejo li Slovani danes zavzemati svoje stališče?

* * *

Palacký je stavil narod nad državo; toda pri tem ni pozabil ceniti velikanske moči v stoletjih se razvilih držav z njih birokracijo in vojaštvom. Odkod je Palacký pričakoval spasa za narod?

Svoj »doslov« končuje Palacký: »Poslednja moja beseda je srčna in vroča želja, da bi narodovci moji mili na Češkem in Moravskem, v katerokoli položnje zaidejo, nikdar ne nehali biti zvesti sebi, resnici in pravici«. In sluteč svoj bližnji konec, je zapustil ob robu svojega groba dne 23. aprila 1876. l. Čehom to-le oporoko: »Doba Husova je slavna doba; takrat je narod češki po izobrazbi presezal vse druge narode evropske... Treba sedaj, da bi se izobraževali in po ukazu izobraženega razuma delovali. To je edino volilo, katero takorekoč umirajoč ostavljam svojemu narodu«.

Izobrazba, delo, prosveta! tak testament prepušča Palacký Čehom in — Slovencem.

¹⁾ Bil je n. pr. nasprotnik občne volilne pravice.

